

Evliya Çelebi'nin hac yolculuğu

Fatih Güldal

Evliya Çelebi'nin tamamı on cilt olan Seyahatname'si sadece Anadolu ve İslam coğrafyası için değil başta Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Kuzey Afrika için de çok önemli bir eserdir. Konumuz olan hac seyahatini Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nin 9. cildinde anlatır. Müstakil ciltlerde anlattığı İstanbul ve Mısır'dan sonra hac yolculuğunun anlatımı da neredeyse bir cildi tutar.

Çelebi'nin hac yolculuğu aslında çok dikkat çekicidir ve külliyatta özel bir öneme haizdir. Nitekim içerik açısından sahip olduğu bu önemi vurgulayan Caroline Finkel gibi bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin bu seyahatini müstakil çalışmalarla incelemiş hatta takip ettiği güzergâhın bir kısmını at sırtında gezmiştir. Bununla birlikte Çelebi'nin hac yolculuğuna değinmek, onun sergüzeştinden kısaca bahsetmek isabetli olacaktır.

Evliya Çelebi Seyahatname'nin 8. cildinde anlattığı Balkanlar, Ege ve Akdeniz adalarını gezdikten sonra 28 Aralık 1670'te Belde-i Tayyibe'ye yani İstanbul'a gelir. Ancak yüreğine seyahat aşkı düşen Çelebi'nin doğduğu ve en çok sevdiği başkentte artık uzun süreler durması imkânsızlaşmıştır. Nitekim 1671'in Mayıs ayına kadar can sıkıntısı içerisinde şehirde dolaşır. Kendi ifadesiyle altı ay İslambol'da kalmak başına zindan olmuştur. Daha önceleri olduğu gibi aslında manevi bir işaret beklediği ve istikametini bu işaret doğrultusunda belirlemek istediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1671 yılının ramazan ayının Kadir Gecesi'nde kabir ziyaretleri yapar, erenlerden evliyalardan himmet ister, Eyüp Sultan'da Yasinler okur. O gece medet, taraf-ı ilahîden gelir. Ağlayarak niyazlarda bulunarak yattığı uykusunda aynı adı taşıdığı hocası Evliya Efendi'yi ve saray kuyumcubası olan babası Derviş Mehmed Zillî'yi, kendisine seyahatle ilgili nasihatler verirken görür. Hatta babasının, tavsiyelerden sonra, kulağını çekip ensesine bir pehlivan tokadı atmasıyla kafasının içinin Nahcivan çeliği gibi çın çın çınladığını hayretle anlatır. Büyük bir heyecanla sabah kalkar kalkmaz sefer hazırlıklarına başlar. Ancak gördüğü rüyada herhangi bir istikamet verilmemiştir kendisine. O işareti de o gün evlerine gelen Sâ'ilî Çelebi adındaki arkadaşı ile alır. Nitekim bu vefakar dostu Evliya Çelebi'nin bu kararsız hâlini görünce kendisine Arabistan ve Hindistan taraflarına gitmeyi ve ola ki yolda bir mürşidi kamile rastlayarak hakka yönelip ahiret yolunun yolcuları olarak âlemi dolaşmayı teklif eder. "Evvel refik sümme't-tarîk" sözünün fehvasınca samimi bir yoldaş bulduğunu düşünüp, sekiz hizmetli, üç samimi dost ve on beş küheylan atla birlikte 21 Mayıs 1671'de Mekke'ye doğru yola çıkar.

Aslında Çelebimiz Seyahatname'nin bazı yerlerinde bu tarihten evvel de hac farızasını yerine getirmek istediğini fakat bunun bazı nedenlerden dolayı gerçekleşemediğini anlatır. Her ne kadar bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin o tarihte gördüğü rüya ile manevi bir işaret aldığını ve bu nedenle hacca gitmek için yola koyulduğunu söylese de bu kutlu yolculuğun tek nedeni bu olmamalıdır. Nitekim Girit seferi sonrası Mısır ve Hicaz taraflarına götürülmek üzere bazı mektuplar aldığı, Seyahatname'nin 8. cildinde yazılmıştır. Belki de gezilerinin finansmanını sağlama amacıyla daha önce de yaptığı tahsisat karşılığı birtakım idari görevler alma işini hac seyahati içinde yapmıştır.

Evliya Çelebi İstanbul'dan çıktıktan sonra Afyon'a kadar normal güzergâh üzerinde yol alır. Ancak buradan sonra daha önce gezmediği Batı Anadolu, Akdeniz sahilleri tarafına döner. Nitekim Afyon'dan sonra Uşak, Simav, Akhisar Manisa, İzmir, Çeşme istikametinden Sakız Adası'na oradan Bodrum, Aydın, Nazilli, Muğla, Antalya, Silifke, Adana, Halep üzerinden Şam'a ulaşır.

Bu yolculuk süresince birçok kez hayati tehlike atlatır. Henüz daha İnegöl'ü geçip Zal Derbendine geldiklerinde eşkiyalarla karşılaşır ama zekâsı sayesinde onlardan kurtulur. Sivrihisar'ı geçtikten sonra Kızılhisar'da Alman Boğaz'ı denilen bölgede tüccarlara saldıran eşkiyalarla çatışırlar. Keza Kuyucak'ı geçtikten beş saat sonra Dalkavak adlı mahalde haramilerle mücadele ederler. Bu ve benzeri birçok sıkıntılar eşliğinde dahil olmak istediği kabileyi beklemek üzere Şam'a ulaşır. Burada on beş gün kadar duraklayarak hac için gerekli hazırlıkları yapar. Bu sırada Vezir Hüseyin Paşa, Şam eyaletine mutasarrıf olmuş ve buradaki hacıları Kâbe-i Şerif'e götürüp getirmeye memur edilmiştir. Nitekim bu dönemde bazı bedevi eşkiyaların hacılara saldırdığı ve ciddi tehlikelere yol açtığı bilinmektedir. Bu sebeple devlet, kalabalık bir heyetle hacıları kutsal topraklara ulaştırmaktadır. Nitekim Şam'dan yola çıkan surre alayı içerisinde Şam eyaleti askerleri, Emirü'l-Hac (Surre Emni) Harmuş Paşa askerleri ve Hüseyin Paşa'nın beş binin üzerindeki düzenli birlikleri bulunuyordu. Evliya da Paşa tarafından çeşitli hediyelerle maiyete alındı. Bu hazırlıklar neticesinde 31 Mart 1672 tarihinde Şam'dan kutsal topraklara doğru yola çıkıldı.

Müzeyrib Sahrasına gelindiğinde burada konaklandı. Zira bu bölge farklı yerlerden gelen birçok hacı için toplanma noktasıydı. Müzeyrib kalesinde 5-6 ay evvelden resmi erkan ve maiyeti için erzak stokları yapılırdı. Burada bir müddet beklendi ve diğer hacıların da toplanması sağlandı. Böylelikle devasa bir kalabalık toplanmış; Evliya'nın ifadesiyle kafilenin boyu bir ucundan bir ucuna sekiz bin adımı geçer olmuştu.

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Şam'dan henüz ayrılmamışlarken çok büyük bir fırtına ile birlikte şiddetli bir kar yağışı başlar. Soğuktan birçok hayvan telef olur, hacıların çadırları parçalanır. Hatta surre emni, insanlara bu zor şartlarda haccın farziyetinin düşeceğini ancak kendisinin mahmil-i şerifi (surre alayının başında bulunan devenin sırtındaki mahfil) götürmekle yükümlü olduğunu söyler. Nitekim şiddetli yağışlar sebebiyle hacıların bazıları bu kutlu yolculuğa devam edemezler. Ancak yola devam edecekler için de kötü hava şartları sebebiyle hac farizasını zamanında yapamama riski doğmuştur. Bütün kafile hep birden dualar ederek hac edebilmek için havaların düzelmesini Allah'tan niyaz ederler. Ara ara havalar düzelse de zorluklar hiç eksik olmaz ve mal ile insan kaybı fazlalaşır. Arada saldıran eşkiyalar da cabasıdır. Çöldeki bedeviler Osmanlı'dan su kuyularını temiz tutmak için aldıkları parayı az bulup surre başındaki paşayı dahi tehdide yeltenirler. Nitekim menzil durakları üzerindeki Ula şehri geçilip iki günlük yol alındıktan sonra Yeni Kuyu denilen mevkide 70-80 bedevi Hüseyin Paşa'dan altı bin altı yüz kuruş para isterler. Paşa "bu kâfirler bu kuyuları har ü hâşâk doldurup biz temizlediğimiz için mi isterler" deyip kayıtları kontrol eder. Ve kendilerine düşen surre payının üç yüz kuruş olduğunu söyler. Bedeviler ise utanmadan geçen sene surre alayından bu miktarda parayı –tabii ki zorla aldıklarını söyleyince, paşa celallenip Osmanlı'dan haraç almaya kalkan bu adamları tutuklatıp hayli dayak attırır.

Çekilen onca sıkıntı Medine-i Münevvere'nin dış mahallelerinin görülmesiyle unutulup gitmiştir. Hacılar bineklerinden inip salâvatlar getirmeye başlar. Efendimizin içerisinde bulunduğu kubbe-i hadra

görüldüğünde ise feryad ü figan ortalığı kaplar. Yorgunluktan iyice takatten düşen binek hayvanlarına bir haller olup “develer pür-mecal olup şimşek gibi gürleyerek atlar kişneyerek ve hımarlar segah makamında feryad ederek başları zabt olunmayıp Medine’ye doğru sürat ettiler.”

Çelebi tüm yolculukta olduğu gibi Medine’ye avdet ettiğinde de gördüklerini yazmaya devam eder. Ravza-i Mutahhara’yı uzun uzun anlatır. Hatta Efendimiz’in naaşının, derviş kılığında camiye gelip günlerce burada kalan İspanyol papazlarınca nasıl çalınmaya çalışıldığına dair bir olayı nakleder. Buna göre Papa İspanya’da yaptığı bir toplantıda Müslümanlarla savaşıarak baş edemeyeceklerini, onlara zarar vermenin en iyi yolunun Hz. Muhammed’in naaşının çalınarak Avrupa’ya kaçırılması olacağını söyler. Böylece yirmi kişilik bir ekip hazırlanarak Medine’ye gönderilir. Bunlardan on tanesi ulema kıyafetleriyle şeyhül-hareme gelerek Harem-i Şerif’in bir köşesinde ibadet ve taat üzere kalmak istediklerini bildirirler. Diğer onu da şehirde temizlik işleriyle meşgul olan kendi hallerinde insanlar olarak görünür. Bu hal üzere asıl kimliklerini saklamayı başaran bu kişiler, geceleri kaldıkları yerin zeminini kazarak Efendimiz’in kabrine giden büyük bir tünel meydana getirirler. Kabre bir metre kadar kalmışken Halep Atabeyi Nureddin Zengi rüyasında Peygamber Efendimiz’i görür ve onun daveti üzerine Medine’ye gelerek bu hainleri yakalar ve hepsini katleder. Bu hadise tarihi gerçeklere birebir uymasa da Evliya’nın menkıbeci ve mübalağalı üslubuna uygun düşmektedir.

Seyahati esnasında Çelebi’yi etkileyen en büyük hadise ise 15 kişilik bir ekiple Ravza-i Mutahhara içerisine girme bahtiyarlığına erişmesidir. Burada devlet erkânı ile birlikte Efendimizin kabrinin temizlenmesi şerefine nail olmuştur.

Buradan Cennetü’l-Bakiye geçen Evliya bu mekanı en ince ayrıntısına kadar anlatır. Buradaki bütün önemli sahabilerin ve ehlibeytin hayatına kısaca yer verir. Hepsi için Yasin-i şerif okumayı ihmal etmez.

Buradan, inci gibi bembeyaz nurlu bir camidir dediği Kuba Mescidine geçen Çelebi, ardından Hz. Ali Camii’ni, sonradan Hz. Aişe Mescidini ziyaret eder. Bilahare Peygamber Efendimiz’in elleriyle diktiği gökyüzüne baş çekmiş iki adet hurma ağacının bulunduğu Nahleteyn’i ziyaret ederek bu ağaçların altında iki rekat namaz kılar. Ardından Uhut savaşının yapıldığı bölge ve tabii ki Hz. Hamza’nın kabri ziyaret edilir. Medine’deki ziyaretleri bitiren seyyahımız Mekke’ye doğru yola çıkar. Hz. Ali kuyusu denilen yerde gusl edip umre niyetiyle ihrama girer. Burada umrenin bütün dualarını ve şartlarını en ince ayrıntısına kadar anlatır. Evliya Çelebi kutsal mekânların ziyaret adabını anlatırken bir yandan da çeşitli hadiseleri rivayet eder. Nitekim Gazal Sediri denilen mevkie geldiğinde Efendimizle ilgili ilginç ve yine Evliya’nın tarzına uygun bir hadiseyi nakleder. Rivayete göre Risalet-penah bu mahalde bir ceylan avlamış avcılara rast gelir. Ceylan Hz. Muhammed (s.a.s.)’i görünce hemen dile gelir ve körpe iki yavrusunun olduğunu ve ikisinin de aç olduğunu söyler. Efendimiz’den avcılarla kendisini serbest bırakmaları için konuşmasını, yavrularını doyurup tekrar avcılara teslim olacağını söyler. Ceylanın bu ricası üzerine Allah’ın Resulü “Bu ceylanı bırakın, varıp kuzularına süt verip yine gelsin. O gelinceye kadar ben kefilim. Beni bu mahalde ceylanın yerine boğazımdan bağlayın” buyururlar. Münkir avcılar da bu ilginç teklif karşısında meraklanırlar ve ceylanı serbest bırakırlar. Yavrularını doyurmaya giden ceylan başından geçenleri kuzularına anlatarak Efendimiz’in hapis olduğunu ve verdiği söz üzerine giderek onu bu sıkıntıdan kurtarması gerektiğini söyler. Hızlıca geri dönen ceylanı gören avcılar ise bu durum karşısında onu serbest bırakarak Müslüman olurlar.

Bu bölgede birçok makam ziyaret edildikten sonra umre makamı denilen yere gelinir. Burada 1662'de Mısır Valisi Ömer Paşa tarafından yapılmış ve Evliya'nın içinde gemiler dahi yüzebilir mübalağasını yaptığı bir havuz bulunmaktadır. Burada hacıların abdest almaları, istirahat etmeleri için bir tesis kurulmuştur.

Tüm sıkıntılara ve geç kalınacağı endişesine rağmen Evliya Çelebi'nin de içinde bulunduğu surre alayı vaktinden evvel 9 Nisan 1672'de Mekke'ye varır. Çelebi Mekke'de, Arafat'ta yapılan surre geçişlerinin son derece gösterişli ve tarif edilemez güzellikte olduğunu söyler. Onun ifade ettiğine göre Mekke sakinleri böyle bir Şerif alayının daha önce vaki olmadığını ifade ederler.

Evliya Çelebi bu fasılalardan sonra adeta bir ilmihal kitabı gibi seyahatnamede haccın farzları, vacipleri ve sünnetleri hakkında uzun uzun açıklamalar yapar. Hiç şüphesiz bu konuları seyahatnamesine geçirirken yazılı kaynaklardan faydalanmıştır. En ince ayrıntısına kadar hangi makamda hangi duaların okunacağını tafsilatıyla anlatır. Bu sırada eşkıyaların saldırıları ara ara devam etmektedir. Nitekim Mekke'ye doğru gelmekte olan Basra hacılarına saldıran Taif bedevileri Müslüman askerlerin bölgeye intikaliyle kaçıp gitmişler ancak geride on iki şehit ve kırk beş yaralı hacı bırakmışlardır.

Şeytan taşlama vazifesinden sonra Mina'da kurbanların kesildiğini ve insanların burada traş olduklarını anlatan Evliya, tarikat erbabının bu kılları ayak altında bulundurmayıp saygıdan dolayı toprağa gömdüklerini anlatır. Yine dışı kırılanların dışlerini kutsal topraklarda bir parçaları olması için burada toprağa gömdüklerini ibretle anlatır.

İhramdan çıkılmasıyla bayram ile ilgili kutlamaların anlatımına geçilir. Mina sokakları pazar hâline gelmiş olup bütün hacılar alışveriş ve bazı eğlencelerle meşgul olurlar. Burada vergi ve gümrük uygulanmadığından değerli taşlar da dikkat çekecek kadar çoktur. Kutlamalar gündüz gülbanklar çekilmesi, tufeng atışları ile sürerken geceleri ise havai fişek gösterileri herkesi heyecanlandırmaktadır.

Evliya Çelebi hac faslını bitirirken duyduğu mutluluktan olacaktır ki Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasından beri böyle şenlik ile haccü'l-ekber olduğunu hiçbir tarihçinin yazmadığını da ekler.

Evliya Çelebi'nin hac yolculuğu bugünkü şartlar göz önünde bulundurulduğunda hayli zorlu olmuştur. Birçok kez tehlikeler atlatmış hatta hac dönüşü Mısır'a giderken eşkıyalarla karşılaşarak ölümlerle buruna gelmiştir. Buna rağmen dindar bir Müslüman olan Evliya Çelebi için tüm bu zorluklar hac farzasını yerine getirmesinin verdiği mutluluğu engelleyememiştir. Altmış yaşında çıktığı bu kutsal yolculuğu bihakkın ifa etmiş olan Çelebi'nin bu tavrı bugün bin bir imkânla hacca giden bizler için de ibretlik bir hadisedir.